

บทที่ 2

แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาลักษณะต่อชุมชนจากการรวมกลุ่มของสตรีในชนบท ในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่เป็นแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็น แนวทางในการวางกรอบ แนวคิด และประเด็นในการศึกษา คือ

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยใช้แนวคิด ทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้มาประกอบการศึกษา

1. แนวคิดเรื่องกลุ่มและองค์กรชาวบ้าน
2. แนวคิดการพัฒนาสตรี
3. แนวคิดการมีส่วนร่วม
4. แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน
5. แนวคิดความสัมพันธ์ทางสังคม
6. เอกสารงานวิจัยเกี่ยวข้อง

แนวคิดเรื่องกลุ่มและองค์กรชาวบ้าน

บุคคลไม่สามารถอยู่ตามลำพังได้ เนื่องจากต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งและกันรวมทั้งมีการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างสม่ำเสมอในการดำรงชีวิตประจำวัน จากการที่บุคคลต้องติดต่อพบปะหารือและมี กิจกรรมร่วมกันทำให้เกิดสภาพเป็นกลุ่มและมีลักษณะการดำเนินงานในรูปกลุ่ม อันเป็นที่มาของกลุ่มชนและกิจกรรมในสังคมซึ่งแตกต่างกันไปแล้วแต่ชนิด ประเภท วัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่ม ในที่นี้ผู้วิจัยได้ยกแนวคิดบางแนวคิดมาอภิปราย

บัญญัติ อ่อนดำ (2536) ได้กล่าวถึงการทำความเข้าใจเกี่ยวกับกลุ่มไว้ 6 ด้าน คือ

1. มิติทางธรรมชาติของกลุ่ม กลุ่มเกิดขึ้นได้จากความจำเป็น เนื่องจากการพิจารณาในมิติของมนุษย์ทางชีวภาพและทางสังคม ธรรมชาติ และมนุษย์ทางชีวภาพได้ว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่อ่อนแอไม่สามารถเลี้ยงตัวเองได้ โดยเฉพาะถ้าพิจารณามนุษย์ในวัยเด็กจะต้องพึ่งพาอาศัยครอบครัวในการดูแลเลี้ยงดู ทางด้านสังคม มนุษย์ถือว่าเป็นสัตว์สังคม ไม่

สามารถอยู่โดยลำพังตนเองได้จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นซึ่งอาจจะเป็นเครือญาติหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับความจำเป็นทางเศรษฐกิจ เป็นต้น

2. มิติทางด้านองค์ประกอบของกลุ่ม ประกอบด้วย 5 องค์ประกอบหลัก และ 2 องค์ประกอบเสริม

องค์ประกอบหลัก คือ

1. ต้องมีสมาชิกตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป
2. มีความต้องการรวมกันหรือมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน หมายถึง วัตถุประสงค์จะบรรลุไม่ได้ถ้าไม่รวมกันหรืออีกในหนึ่งวัตถุประสงค์บรรลุด้วยคน ๆ เดียวไม่ได้
3. มีกติกาของกลุ่ม หมายถึง การรวมกลุ่มกันของสมาชิกจะต้องเข้าใจว่าอาจจะต้องสูญเสียเสรีภาพส่วนบุคคลไปบ้าง จะต้องมีกติกาสิ่งที่ทำให้ได้และทำไม่ได้ เรื่องใดมีการละเมิดแล้วกลุ่มอยู่ได้ต้องตกลงกัน
4. มีกิจกรรมของกลุ่มเพื่อที่จะให้วัตถุประสงค์บรรลุ
5. มีหัวหน้า ผู้นำ เป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ ซึ่งจะทำหน้าที่รับฟังความเห็นจากสมาชิกเพื่อให้เกิดการยอมรับกันก่อน

องค์ประกอบเสริม คือ

1. กลุ่มจะต้องมีทรัพยากรหรือทุน
2. กลุ่มจะต้องรู้สึกเป็นเจ้าของ
3. มิติทางด้านหน้าที่ของกลุ่มและประเภทวัตถุประสงค์ของกลุ่ม หน้าที่ของกลุ่ม คือ ต้องตอบสนองให้แก่สมาชิก พิจารณาได้จากวัตถุประสงค์ของกลุ่มซึ่งสามารถจำแนกประเภทของวัตถุประสงค์ของกลุ่มได้ ดังนี้
 - 1) วัตถุประสงค์ของกลุ่มที่มุ่งตอบสนองให้แก่สมาชิกทางด้านสังคม
 - 2) วัตถุประสงค์ของกลุ่มที่มุ่งตอบสนองให้แก่สมาชิกทางด้านเศรษฐกิจ
 - 3) วัตถุประสงค์ของกลุ่มที่มุ่งตอบสนองให้สมาชิกทางด้านการเมือง

สำหรับประเภทวัตถุประสงค์ของกลุ่มนั้น ควรจะเป็นพัฒนาการโดยเริ่มจากกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์ทางด้านสังคมก่อนต่อนั้นจึงเป็นด้านเศรษฐกิจและการเมือง ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในแต่ละพื้นที่เป็นสำคัญ

การวิวัฒนาการที่เกี่ยวข้องกับกลุ่ม คือ กลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากภายนอกกลุ่มชุมชนมากขึ้นคือพลังจากภาครัฐบาลและภาคธุรกิจ สาระสำคัญที่กลุ่มได้รับอิทธิพลจากภายนอกมีดังนี้

1. ส่วนมากเป็นการจัดตั้งไม่ใช่เป็นการกระตุ้นเพื่อก่อให้เกิดกลุ่มโดยงบประมาณของทางราชการเป็นตัวกำหนดวิธี ซึ่งมักจะตรงกันข้ามกับความเป็นกลุ่มที่แท้จริงของชาวบ้าน
2. กลุ่มในระยะนี้ไม่ได้ผ่านกระบวนการกลุ่ม ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่ได้รับการจัดตั้งเพื่อรองรับความช่วยเหลือจากภายนอก
3. กลุ่มที่ได้รับการจัดตั้งส่วนใหญ่เกิดขึ้นจากแนวคิดตะวันตก เช่น แนวคิดเกี่ยวกับสหกรณ์ ขาดการได้ประยุกต์หรือปรับใช้อย่างสอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมเงื่อนไขได้วิจัยที่มี ส่วนสำคัญต่อการรวมกลุ่มของสังคมไทยอย่างแท้จริง
4. มิติทางเวลา มิติทางด้านเวลาของการรวมกลุ่มที่สำคัญมีดังนี้
 - 1) การรวมกลุ่มชั่วคราวเกิดขึ้นเพื่อแก้ไขเฉพาะหน้าของสมาชิก ที่มีความต้องการใกล้เคียงกันและเมื่อปัญหาดังกล่าวได้รับการแก้ไข (บรรลุนิติประสงค์) กลุ่มดังกล่าวก็จะยุบสลายไปในที่สุด
 - 2) การรวมกลุ่มตามฤดูกาล เกิดขึ้นในช่วงฤดูกาลบางฤดูกาล เช่น กลุ่มจัดงานตามประเพณี
 - 3) การรวมกลุ่มอย่างถาวร ค่อนข้างจะเป็นกลุ่มที่มีจุดมุ่งหมายระยะยาว เช่น การสร้างพลังในการต่อรองของกลุ่ม หรืออาจจะเป็นกลุ่มที่มีลักษณะของการรวมกลุ่มเพื่อดำรงไว้ซึ่งการเป็นสังคม ความสัมพันธ์ของชาวบ้าน/ครอบครัวในชุมชน เช่น สถาบันครอบครัว กลุ่มเครือญาติ กลุ่มศาสนา
5. มิติทางด้านประเภท ขนาด ในความเป็นจริงแล้วทุก ๆ สังคมหรือชุมชนจะประกอบไปด้วยกลุ่มต่าง ๆ มากมาย ตั้งแต่กลุ่มระดับครอบครัว กลุ่มเครือญาติ กลุ่มย่อย หรือกลุ่มสนใจ จนถึงกลุ่มที่เป็นสถาบันของหมู่บ้าน การพิจารณาประเภทของกลุ่มโดยใช้ขนาดสมาชิกเป็นเกณฑ์ จะทำให้ทราบว่าในหมู่บ้านมีกลุ่มอะไรบ้างตลอดจนความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ เป็นอย่างไร
6. มิติของกลุ่มทางด้านกลุ่มในความหมายที่เป็นวิธีการหรือเป็นเป้าหมาย อีกมิติหนึ่งในการทำความเข้าใจกลุ่ม/องค์กร คือมิติทางด้านกลุ่มโดยความหมายที่เป็นมรรคหรือเน้นเป้าหมายกลุ่มบางกลุ่มเป็นการรวมตัว เช่น การรวมกลุ่มเพื่อรองรับเทคโนโลยีจากภายนอกหลังจากที่ทุกคนที่มารวมกันได้รับความรู้และทักษะ แต่ละคนก็จะกลับไปพัฒนา/ปรับปรุงสิ่งที่

แต่แต่ละคนต้องการใช้กลุ่มไปสู่ในจุดหมายของตนอีกลักษณะหนึ่งของการรวมกลุ่ม มีลักษณะของการรวมกลุ่มเพื่อเป็นเป้าหมาย กล่าวโดยสรุปคือ สูดท้ายของการรวมกลุ่มของตนเพื่อมีกลุ่มหรือองค์กรที่ตอบสนองความต้องการของสมาชิก มีระบบการจัดการของกลุ่มบทบาทหน้าที่ของสมาชิกและผู้นำ การแบ่งปันผลประโยชน์ มีกติกา หรือ ระเบียบของกลุ่ม เป็นต้น

โดยสรุปแล้ว การดำเนินงานของกลุ่มจะเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับการจัดโครงสร้างของกลุ่มว่ามีการกำหนดองค์ประกอบของกลุ่ม วัตถุประสงค์ บทบาท ระเบียบข้อ บังคับ ผลประโยชน์ รวมถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่อการดำเนินงานของกลุ่ม ซึ่งผู้วิจัยจะใช้แนวคิดเรื่องกลุ่มและองค์กร ชวบ้านมาใช้ในการอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงด้านความสัมพันธ์ของชุมชนทางสังคม และผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ หลังจากการรวมกลุ่มของสตรีในชุมชน

แนวคิดการพัฒนาสตรี

รัฐตระหนักในความสำคัญของสตรีว่าสตรีเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศจึงมีความสนใจในการพัฒนาสตรีขึ้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 แต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรก ๆ ก็ให้ความสำคัญแก่สตรีบ้าง ดังนี้

1. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515– 2519) เนื่องจากตระหนักถึงปัญหาประชากร เห็นว่าสตรีมีบทบาทไม่ยิ่งหย่อนกว่าชายในการวางแผนครอบครัว

2. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 – 2524) รัฐมองเห็นความสำคัญของสตรีเพิ่มขึ้นเนื่องจากอิทธิพลขององค์การสหประชาชาติที่ให้ ค.ศ. 1975 (พ.ศ. 2518) เป็นปีสตรีสากลแต่ยังไม่มี ความชัดเจนทั้งด้านกลุ่มเป้าหมายและกิจกรรม โดยแผนพัฒนาสตรียังแฝงอยู่กับงานที่เกี่ยวข้องกับสตรี เช่น แผนงานการส่งเสริมและพัฒนาเยาวชนและสตรี งานอนามัยแม่และเด็ก

3. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 – 2529) เน้นด้านอาชีพสตรีแต่ก็เป็นเพียงอุตสาหกรรมในครอบครัว ในช่วงนี้เองรัฐบาลได้จัดตั้งกรมพัฒนาสตรีแห่งชาติขึ้นเรียกว่า คณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานสตรีแห่งชาติ (กส.ช.) ขึ้นและได้จัดทำแผนพัฒนาสตรีระยะยาวฉบับแรกขึ้นใช้ ระหว่าง พ.ศ. 2525 – 2544 และได้ทอนมาเป็นแผนพัฒนาสตรีในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 – 2529) และฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 – 2534) และฉบับที่ 7 โดยมีแผนหลักคือ แผนพัฒนาศักยภาพและคุณภาพชีวิตของสตรี แผนพัฒนาส่งเสริมความเสมอภาคทางกฎหมายพิทักษ์สวัสดิภาพและ

ความปลอดภัยของสตรี แผนพัฒนามีส่วนร่วมด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง แผนปรับปรุงกลไกการพัฒนามสตรี แผนรณรงค์ และเผยแพร่ข้อเสนอเทศด้านสตรีและแผนวิจัยสตรีกับการพัฒนา

ในช่วงนี้ทั้งรัฐและเอกชนได้ร่วมกันดำเนินงานพัฒนามสตรีในรูปแบบต่าง ๆ เช่น รณรงค์เรื่องสิทธิสตรี จัดตั้งศูนย์สตรี จัดฝึกอบรมส่งเสริมอาชีพและจัดตั้งองค์กรสตรี เป็นต้น แต่การพัฒนามสตรีที่ผ่านมายังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากสาเหตุหลายประการ เช่น การพัฒนาแนวทางการ ดำเนินงานและวิธีการดำเนินงานในลักษณะสั่งการจากเบื้องบน และมีการมองปัญหาสตรีโดยขาดการวิเคราะห์ปัญหาที่เป็นภาพรวม ไม่ได้วิเคราะห์ถึงสภาพ เศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อสถานภาพและ บทบาทของสตรี ดังนั้นองค์กรสตรีที่ได้จัดตั้งขึ้น จึงมีโครงสร้างที่หลวม (กองวิจัยและประเมินผล กรมการพัฒนาชุมชน, 2524 อ้างใน อวยพร เชื้อนแก้ว, 2536, หน้า 5 - 6) ส่วนการพัฒนามสตรีในด้านอาชีพนั้นก็ยังเป็นโครงการที่เน้น รายได้เสริมเท่านั้น (กรวิภา บุญเชื้อ, 2537, หน้า 22) นอกจากนี้การพัฒนามสตรียังเผชิญ ปัญหาด้านค่านิยม เจตคติและยังคงมีการเลือกปฏิบัติต่อสตรีทั้งทางด้านนิตินัย และพฤตินัย ด้วย (สุภัทรา สิงกะ, 2535, หน้า 204)

กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ได้สนับสนุนให้มีการจัดตั้งและองค์กร สตรีระดับหมู่บ้านจนถึงระดับจังหวัด ตั้งแต่ พ.ศ. 2520 และในปี 2538 มีการจัดตั้งองค์กรสตรี ครบทุกระดับเรียบร้อยแล้ว โดยมีคณะกรรมการพัฒนามสตรีหมู่บ้าน (กสพม.) จำนวน 62,001 คณะ 445,360 คน คณะกรรมการพัฒนามสตรีตำบล (กพสต.) จำนวน 6,935 คณะ 113,113 คน คณะกรรมการการพัฒนามสตรีอำเภอ (กพสอ.) จำนวน 830 คณะ 16,383 คน คณะกรรมการพัฒนามสตรีจังหวัด (กพสจ.) จำนวน 75 คณะ 2,450 คน และกระทรวง มหาดไทยได้ออกระเบียบกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยคณะกรรมการพัฒนามสตรี พ.ศ. 2538 เพื่อให้คณะกรรมการพัฒนามสตรีทุกระดับในชนบท มีบทบาทปฏิบัติงานร่วมกับหน่วยงาน ต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน เป็นแกนนำให้กับกลุ่มสตรีในการพัฒนาประเทศเป็นกลไกสำคัญ ที่จะช่วยให้การดำเนินงานพัฒนาประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพ (อภัย จันทนจุลกะ หนังสือ กรมการพัฒนาชุมชนที่ มท 0405/ว.1399 ลงวันที่ 26 ตุลาคม 2538)

4. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ได้กำหนด ทิศทางของการพัฒนาประเทศว่าการพัฒนาประเทศคือการพัฒนาคน ซึ่งมุ่งเน้น

4.1 พัฒนาศักยภาพของคนทุกกลุ่ม ทุกวัยให้สูงขึ้น

4.2 พัฒนาเศรษฐกิจให้เข้มแข็งมุ่งให้คนมีงานทำเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้เศรษฐกิจชนบทและชุมชนเมือง

4.3 เสริมสร้างความเข้มแข็งแก่สถาบัน ครอบครัวและชุมชนให้เข้ามามีบทบาทและร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

โดยกำหนดยุทธศาสตร์หนึ่งในการพัฒนา คือ เน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยให้ทุกคนมีโอกาสที่จะพัฒนาตนเองให้เต็มศักยภาพ และสามารถปรับตัวอย่างรู้เท่าทันกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกและเป็นผู้มีคุณธรรม จริยธรรม เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม (สุชาติ สุวรรณและ มณูญ สอนเกิด, 2539, หน้า 23) ดังนั้นสตรีจึงเป็นกลุ่มเป้าหมายที่จะได้รับการพัฒนาศักยภาพให้สูงขึ้นด้วย

จากแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสตรี จึงเป็นกระบวนการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับการคำนึงถึงความต้องการและบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการดำเนินการพัฒนา โดยที่รัฐทำหน้าที่กระตุ้นเร่งและสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดการดำเนินการ จึงสามารถนำมาอธิบายถึงปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางด้านความสัมพันธ์ทางสังคม และผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจที่เกิดจากการรวมกลุ่มของสตรีในชุมชนชนบท

แนวคิดการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น มีผู้ให้ความหมายซึ่งพอประมวลได้ดังนี้ คือ

อนันต์ ดาไลดม และคณะ (อ้างใน ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, 2527, หน้า 20) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การร่วมมือในด้านการวางแผนงาน การดำเนินงานร่วมกันของเกษตรกรในโครงการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบทแนวใหม่

เสน่ห์ จามริก (อ้างใน ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, 2527, หน้า 3) ได้นิยามว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงนั้นคือ การที่ประชาชนมีโอกาสอย่างเป็นทางการ ปรากฏจากการแทรกแซงครอบงำ บังคับ ให้พัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดแจง ใช้ควบคุม ระดมทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ประโยชน์ เพื่อการดำรงชีพตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคมเป็นการพัฒนากระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจที่จะกำหนดวิถีชีวิตของตนอย่างเชื่อมั่น เพื่อเป้าหมายแห่งการพึ่งตนเองได้ในที่สุด

อดิน รพีพัฒน์ (อ้างใน ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, 2527, หน้า 320) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า คือ การให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจปัญหา เป็นผู้ทำทุกอย่างที่ไม่ใช่การกำหนดจากภายนอกแล้วให้ประชาชนมาร่วมในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หากแต่ทุกอย่างจะต้องเป็นเรื่องของประชาชนคิดขึ้นมา

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527, หน้า 6) ได้อธิบายการมีส่วนร่วมไว้ว่า หมายถึง กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชมรม สมาคม มูลนิธิ และองค์กรอาสาสมัครรูปต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานในเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องร่วมกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้

บัณฑิต อ่อนคำ ได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง ลำดับความสำคัญของปัญหา ร่วมดำเนินการแก้ปัญหาของตนเอง เน้นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแข็งแกร่งของประชาชน ให้ความสำคัญสร้างสรรค์และความชำนาญของประชาชนแก้ปัญหาด้วยกัน การใช้วิทยากรที่เหมาะสมและการสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

ปรัชญา เวสารักษ์ (2528, หน้า 170) ได้กล่าวถึงปัจจัยสำคัญซึ่งผลักดันให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาท้องถิ่นดังนี้

1. ปัจจัยสภาพแวดล้อมทั้งทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง และความปลอดภัย
2. ปัจจัยผลักดันจากบุคคลอื่น โดยเฉพาะผู้นำ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เครือญาติ
3. ปัจจัยที่เป็นรางวัลตอบแทน ได้แก่ ค่าตอบแทนแรงงาน เงินปันผลจากสหกรณ์ ออมทรัพย์
4. ปัจจัยภายในตัวบุคคล ได้แก่ ความคาดหวังในประโยชน์ส่วนรวม ความรู้สึกเกรงใจ ไม่กล้าปฏิเสธเมื่อถูกชักชวนหรือความรู้สึกว่าเป็นพันธะที่ต้องเข้าร่วมเพื่อให้เกิดความสามัคคี

ลักษณะการมีส่วนร่วม

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (อ้างใน ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์, 2527, หน้า 188) ได้จำแนกรูปแบบการมีส่วนร่วมไว้ 3 ประการตามลักษณะของการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรงโดยผ่านองค์การที่จัดตั้งของประชาชน เช่น การรวมกลุ่มเยาวชน และกลุ่มต่าง ๆ

2. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยทางอ้อม โดยผ่านองค์กรผู้แทนประชาชน เช่น กรรมการชุมชน กรรมการกลุ่มผู้เลี้ยงไหม กรรมการหมู่บ้าน

3. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยเปิดโอกาสให้ผ่านองค์กรที่ไม่ใช่ผู้แทนของประชาชน เช่น สถาบันหรือหน่วยงานที่เชิญชวนหรือเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมเมื่อไรก็ได้ทุกเวลา

มิติแห่งการมีส่วนร่วมได้แบ่งออกเป็น 4 มิติดังนี้

1. การเตรียมการ สิ่งจำเป็นที่ต้องการเตรียมการก่อนระดมการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ

1.1 การให้ความรู้แก่ประชาชนเพื่อปลุกกระตุ้นให้เป็นสภาพปัญหาที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกันตลอดจนความรู้และความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับประเด็นปัญหาเหล่านั้น

1.2 การรู้จักใช้ความคิด ความเชี่ยวชาญจากแหล่งต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้สามารถเรียนรู้ปัญหาได้รวดเร็วและสามารถแก้ไขปัญหาได้ดี

1.3 การลงมือปฏิบัติงานจะต้องสามารถกระทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2. ลักษณะของการมีส่วนร่วม มีหลายระดับ คือ

2.1 เป็นสมาชิก

2.2 เป็นสมาชิกที่เข้าร่วมประชุม

2.3 เป็นสมาชิกที่บริจาคเงินช่วยเหลือ

2.4 เป็นกรรมการ

2.5 เป็นประธานกรรมการ

3. แบบอย่างของการมีส่วนร่วม มี 3 แบบ คือ

3.1 เป็นผู้กระทำการ คือมีส่วนร่วมอย่างแข่งขันในกิจกรรม

3.2 เป็นผู้รับผลการกระทำ คือ ได้รับผลจากกิจกรรมโดยตรง

3.3 เป็นสาธารณชนทั่วไป คือ ประชาชนทั่วไปที่ไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง แต่มีความสำคัญ ต่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรมขั้นตอนของการจัดตัวอย่างองค์กร เป็นขั้นตอนทำความเข้าใจชุมชน เข้าใจความเป็นไปในชุมชน จำแนกกลุ่มประชาชนเป้าหมาย รวมกลุ่มประชาชนที่เกี่ยวข้องโดยตรง

3.4 ขั้นตอนสัมฤทธิ์ผล เป็นขั้นที่กลุ่มเล็ก ๆ ดังกล่าวได้ทำกิจกรรมแล้ว สัมฤทธิ์ผลจึงทำให้สามารถดึงให้ประชาชนนอกกลุ่มเข้าร่วมกิจกรรมได้มากขึ้น

3.5 ขั้นตอนเนื่องหรือยุติ เป็นขั้นประเมินผลงานของกลุ่ม หากมีประโยชน์ก็มีกระบวนการต่อเนื่อง หากไร้ผลประโยชน์ก็ยุติ

ที่ประชุม The Ad Hoc Group of Experts (อ้างใน บังอร ฤทธิภักดี, 2528, หน้า, 16-18) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดขึ้นได้ 3 สถานะ คือ

1. การมีส่วนร่วมโดยความสมัครใจและปราศจากการสนับสนุนจากภายนอก
2. การมีส่วนร่วมโดยภายนอกนำเข้า
3. การมีส่วนร่วมโดยการบังคับ

กรรณิการ์ ชมดี (2524, หน้า 13) ได้แบ่งลักษณะรูปแบบการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้ คือ ร่วมประชุม ร่วมออกเงิน ร่วมเป็นกรรมการ ร่วมเป็นผู้นำ ร่วมเป็นผู้สัมภาษณ์ ร่วมเป็นผู้ชักชวน ร่วมเป็นผู้บริจาค ร่วมเป็นผู้คิดริเริ่ม ร่วมเป็นผู้ใช้แรงงาน และร่วมออกวัสดุอุปกรณ์

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527, หน้า 6) ได้เสนอหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังนี้

1. ร่วมทำการค้นคว้า ศึกษาปัญหา สาเหตุและความต้องการของชุมชน
2. ร่วมคิดหา สร้างรูปแบบ วิธีการแก้ไข หรือสร้างสิ่งใหม่ ๆสนองความต้องการของชุมชน
3. ร่วมวางแผนนโยบาย แผนงาน โครงการ หรือกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหา
4. ร่วมตัดสินใจให้ทรัพยากรที่มีอยู่จำกัด ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อส่วนรวม
5. ร่วมจัด หรือปรับปรุงระบบการบริหารจัดการให้มีประสิทธิภาพ
6. ร่วมลงทุนตามขีดความสามารถของตนเอง
7. ร่วมปฏิบัติตามโครงการหรือกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมาย
8. ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล ซ่อมบำรุง และรักษาโครงการให้ใช้ประโยชน์ได้ต่อไป

การมีส่วนร่วมทั้ง 3 ขั้นตอน การรวมเป็นกลุ่มของสตรีเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุดที่จะนำไปสู่การรวมกลุ่ม เพื่อแก้ไขปัญหาที่จะนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2526, หน้า 11 – 13) และ ม.ร.ว. อคิน ระพีพัฒน์ (2527, หน้า 101) ที่ได้ให้ความเห็นคล้ายคลึงกับ วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2533, หน้า 20) ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริงควรมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 มีส่วนร่วมในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนเพื่อนำไปสู่การค้นหาปัญหาและความต้องการแท้จริง (Real Need) ของชุมชน ตลอดจนการจัดระดับความสำคัญของปัญหาและการคัดเลือกปัญหาที่จะแก้ไขตามลำดับก่อนหลัง

ขั้นตอนที่ 2 มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา เพื่อทราบสาเหตุที่แท้จริงของปัญหานั้น ๆ

ขั้นตอนที่ 3 มีส่วนร่วมในการเลือกวิธีและวางแผนในการแก้ปัญหา การแก้ปัญหาแต่ละอย่างอาจมีมากกว่าหนึ่งวิธี แต่ละวิธีอาจมีข้อดีและข้อเสียแตกต่างกัน หลังจากทราบข้อดีข้อเสียแล้วควรปล่อยให้ชาวบ้านเป็นฝ่ายตัดสินใจว่าจะเลือกวิธีใด

ขั้นตอนที่ 4 มีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผนการร่วมลงทุนและลงแรงหรือมีบทบาทหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง จะทำให้ชาวบ้านบ่งชี้ถึงต้นทุนและผลได้ต่าง ๆ และมีความสนใจระมัดระวังผลประโยชน์ มีความรู้สึกเป็นเจ้าของ

ขั้นตอนที่ 5 มีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล เพื่อจะได้ทราบถึงความก้าวหน้าและสัมฤทธิ์ผลของการดำเนินงานด้านต่าง ๆ

ประโยชน์ของการมีส่วนร่วม

ยงยุทธ บุราสิทธิ์ (2533, หน้า 71) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมที่เกิดกับชุมชนว่า “การเข้ามามีส่วนร่วมช่วยให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านดีขึ้นและเสริมสร้างความสามัคคีในหมู่บ้านให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ซึ่งเมื่อไรที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนอย่างแท้จริง ย่อมส่งผลต่อความเจริญของหมู่บ้าน และของประเทศโดยตรง”

แนวคิดการมีส่วนร่วม

กล่าวโดยสรุปว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน นับได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาชุมชน การที่ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดก็ตาม จะต้องมิใช่เร้ามากระตุ้นจนเกิดแรงจูงใจให้ตระหนักถึงปัญหาที่ตระหนักอยู่ หาแนวทางแก้ไขปรับปรุง เปลี่ยนแปลง มีส่วนร่วมคิดร่วมทำ ร่วมกันแก้ปัญหา และร่วมรับผลประโยชน์ จะเป็นการเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ก่อให้เกิดความผูกพัน ความสามัคคี และพลังชุมชน

แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน

มีผู้ให้ความเห็นเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนไว้มากมาย โดยเฉพาะระยะ 2-3 ปี หลังจากการตกต่ำทางเศรษฐกิจของประเทศ ที่เริ่มตั้งแต่ปี 2540 แต่ในที่นี้ผู้วิจัยจะได้ยกแนวคิดบางแนวคิดมาอภิปราย

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2542) ได้ให้คำจำกัดความเศรษฐกิจชุมชน หมายถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนอันประกอบด้วยกิจกรรมทางการผลิต กิจกรรมทางการขายผลผลิต กิจกรรมการซื้อขายและการบริโภคของชุมชน และกิจกรรมที่ก่อให้เกิดค่าจ้าง ค่าเช่าและกำไรของชุมชน

ประเวศ วะสี (2542) ได้กล่าวถึงเศรษฐกิจพื้นฐานหรือเศรษฐกิจชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสถึงเมื่อวันที่ 5 ธันวาคม 2540 มีความคล้ายคลึงกันหรือเหมือนกัน

เศรษฐกิจพื้นฐาน หมายถึงเศรษฐกิจที่คำนึงถึงการทะนุบำรุงพื้นฐานของตัวให้เข้มแข็งทั้งทางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจพื้นฐานสังคมก็คือชุมชน เพราะฉะนั้นเศรษฐกิจพื้นฐานคืออย่างเดียวกัน

เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึงพอเพียงสำหรับทุกคน มีธรรมชาติพอเพียง มีความรักพอเพียง มีปัญญาพอเพียง เมื่อทุกอย่างพอเพียงก็เกิดความสมดุลจะเรียกว่าเศรษฐกิจสมดุลก็ได้เมื่อสมดุลก็เป็นปกติ สบายไม่เจ็บไข้ได้ป่วย เศรษฐกิจพื้นฐาน เศรษฐกิจชุมชนล้วนมุ่งไปสู่เศรษฐกิจสมดุลทั้งสิ้นจึงเป็นเศรษฐกิจพอเพียง

ลักษณะ 5 ประการของเศรษฐกิจพื้นฐาน

1. เป็นเศรษฐกิจสำหรับคนทั้งมวล ไม่ใช่เศรษฐกิจที่สร้างความร่ำรวยให้คนส่วนน้อย แต่ทั้งคนส่วนใหญ่ให้ยากจน ช่องว่างทางเศรษฐกิจนำไปสู่ปัญหาทางสังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม อันนำไปสู่ความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ
2. มีพื้นฐานอยู่ที่ความเข้มแข็งของชุมชน
3. มีความเป็นบูรณาการ คือไม่ใช่เรื่องเศรษฐกิจโดด ๆ แต่เชื่อมโยงกับสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป
4. อยู่บนพื้นฐานความเข้มแข็งของตนเอง เช่น การเกษตร หัตถกรรมไทย อุตสาหกรรมเกษตร สมุนไพร วัฒนธรรมไทย
5. การจัดการและนวัตกรรมต่าง ๆ เพื่อเติมความก้าวหน้าให้แก่เรื่องพื้นบ้าน ทำให้มีพลวัตอย่างไม่หยุดนิ่ง

การรวมตัวทำอาชีพต่าง ๆ หัวใจเศรษฐกิจพื้นฐานอยู่ที่การรวมตัวของชาวบ้าน ในการทำอาชีพต่าง ๆ เช่น เกษตรผสมผสานทำให้มีอาหารกินเพียงพอเหลือขาย สร้างรายได้ สร้างความเป็นปึก เป็นการสะสมทุนทางสิ่งแวดล้อม และประกันความมั่นคงในอนาคต การแปรรูปอาหารเป็นอุตสาหกรรม เช่น น้ำผลไม้ ลำไยอบแห้ง จำหน่ายในตลาดด้วยชื่อของกลุ่มเอง หัตถกรรม ประดิษฐ์สินค้าหัตถกรรมจากวัตถุดิบในท้องถิ่น และกองทุนชุมชน แต่ละหมู่บ้าน หรือตำบลควรมีกองทุนหรือธนาคารชุมชน ที่ชาวบ้านรวมตัวกันออมทรัพย์ ให้กู้ยืมไปประกอบอาชีพ นำผลประโยชน์ที่ได้ส่วนหนึ่งไปจัดสวัสดิการให้สมาชิกชุมชน เช่น การศึกษา การป่วย การตาย ทั้งนี้ชาวบ้านเป็นผู้จัดการเอง เมื่อมีกองทุนของตนเองเช่นนี้ชุมชนจะเข้มแข็ง

ธพรพรรณ ธาณี (2542) ได้สรุปกิจกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน มีกิจกรรมหลัก 9 กิจกรรม ดังนี้

1. การเกษตรผสมผสาน

ตามแนวทางทฤษฎีใหม่ขั้นที่หนึ่ง สนับสนุนให้เกษตรกรมีแปลง ไร่ นา และสระน้ำที่เหมาะสม และมีการบริหารที่ดีให้เกิดประโยชน์ ประสิทธิภาพ ประหยัดที่สุด

2. การจัดร้านค้าชุมชน

จัดเป็นตลาดให้ประชาชนนำผลผลิต/ผลิตภัณฑ์ ที่ผลิตได้ในชุมชนมาซื้อขาย แลกเปลี่ยนกัน และเป็นจุดที่ให้ภาคธุรกิจมาเลือกซื้อสินค้าเพื่อนำไปสู่การติดต่อซื้อขายต่อไป รวมทั้งเป็นเวทีการเรียนรู้ของประชาชนที่จะได้แลกเปลี่ยนความคิด ทักษะ และประสบการณ์

3. การสร้างเครือข่ายร้านค้าชุมชน

ดำเนินการจัดตั้งร้านค้าชุมชน โดยการสนับสนุนของหน่วยงานราชการ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ หรือชุมชนรวมตัวจัดตั้งเอง สนับสนุนให้ร้านค้าชุมชนร่วมมือกันเป็นเครือข่ายร้านค้าชุมชนเพื่อมุ่งขยายธุรกิจของชุมชนออกไปอย่างกว้างขวาง

4. การพัฒนากลุ่มอาชีพ

ในพื้นที่ชุมชนจะมีกลุ่มอาชีพหลากหลายซึ่งเกี่ยวเนื่องกับการผลิตภาคเกษตร เช่น การเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร และผลิตภัณฑ์ที่เกี่ยวข้อง โดยให้กลุ่มอาชีพที่เกี่ยวข้องกันมีการรวมตัวหรือติดต่อกันเพื่อพัฒนากลุ่มอาชีพให้เข้มแข็ง

5. การทำผังเครือข่ายขององค์กรชุมชน

สร้างระบบข้อมูลเกี่ยวกับองค์กรชุมชนทั่วประเทศเพื่อให้หน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ภาคธุรกิจ ทราบถึงข้อมูล สถานะ ศักยภาพขององค์กรชุมชน เพื่อการสนับสนุน ติดต่อช่วยเหลือได้อย่างเหมาะสม

6. การพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็ก โดยการมีส่วนร่วมของประชาชน

มุ่งพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กในชนบทให้ชุมชนมีแหล่งน้ำพอเพียงสำหรับการอุปโภค บริโภคเพื่อการเกษตร

7. ประชาคมอำเภอ

จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นเวทีให้ประชาชนในชุมชน (อำเภอ) เข้ามาร่วมกันคิดร่วมรับผิดชอบ ร่วมแก้ปัญหาของชุมชน เป็นเวทีของชุมชน ภาคเอกชนจะมีบทบาทสำคัญ ภาคราชการจะ ถอยมาอยู่ห่าง ๆ ทำหน้าที่ส่งเสริมสนับสนุน ผลักดันให้เกิดเวทีประชาคมอำเภอของชุมชน

8. จัดตั้งศูนย์บริการแบบเบ็ดเสร็จด้านการเกษตร

จัดตั้งศูนย์บริการแบบเบ็ดเสร็จด้านการเกษตร เป็นศูนย์ให้ความรู้ช่วยเหลือแก่ เกษตรกรทุกด้าน เช่น ด้านความรู้ด้านการประกอบอาชีพเกษตรกร การผลิต การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร แนะนำและสนับสนุนพันธ์พืช แหล่งเงินทุน ตลอดจนการออกใบอนุญาตเกี่ยวกับการเกษตร เช่น การเคลื่อนย้ายสัตว์ การจับสัตว์น้ำ เป็นต้น

9. กลุ่มออมทรัพย์และจัดทุนหมุนเวียนในชุมชน

เป็นการระดมทุนหรือออมทรัพย์ของคนในชุมชน เพื่อใช้เป็นทุนหมุนเวียนใน ชุมชน สำหรับการจัดหาปัจจัยทางการผลิตและการลงทุนในกลุ่มการค้าต่าง ๆ ตลอดจนเป็นสวัสดิการของชุมชน เช่น การประกันสุขภาพ การศึกษา และการกู้ยืมของสมาชิกในกรณี จำเป็น โดยมุ่งให้ชุมชนช่วยเหลือสมาชิกในชุมชนด้วยตนเอง

โดยสรุปจะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจชุมชน คือ การรวมตัวของชาวบ้านทำกิจกรรมทาง การผลิต การซื้อขาย การบริโภคของชุมชน ในระดับพื้นฐานให้มีพออยู่พอกิน เหลือขาย ก่อให้เกิดค่าจ้าง ค่าเช่า ค่าไร สร้างรายได้ นำผลประโยชน์มาช่วยเหลือกัน บริหารกันเอง มีกองทุนเป็นของตนเอง ทำให้ชุมชนแข็งแรง การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำเอาแนวคิด เศรษฐกิจชุมชนในลักษณะกลุ่มมาอธิบายการศึกษาถึงผลกระทบทางเศรษฐกิจอันเป็นผลมา จากการรวมกลุ่มของสตรีในชุมชนชนบท

แนวคิดความสัมพันธ์ทางสังคม

คนที่อยู่รวมกันในสังคมจำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กันในลักษณะต่าง ๆ กัน เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน เพื่อความอยู่รอดปลอดภัย ระหว่างบุคคลหรือระหว่างกลุ่มองค์กร สถาบันครอบครัว เครือญาติ เพื่อนบ้าน กลุ่มกิจกรรม กลุ่มอาชีพ เป็นต้น ซึ่งมีผู้ให้ความหมายและลักษณะความสัมพันธ์ไว้ดังนี้

ประสาธน์ หลักศิลา (2514) กล่าวว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นกระบวนการที่มีการกระทำต่อกันระหว่างกันของกลุ่มต่าง ๆ อยู่เสมอ การทำงานร่วมกันเพื่อให้งานบรรลุจุดหมายหมายที่ทุกคน ยอมรับกันแล้ว และจุดหมายหมายของผู้ร่วมมือกันนั้น ไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน เป็นแต่เพียงว่าในแต่ละกลุ่มดำเนินไปสู่จุดหมายแล้วมีผลทำให้ทุกส่วนในชุมชนที่ได้รับกระบวนการเกิดความพึงพอใจ ได้แก่ การถ่ายทอดแนวคิด การสอน การเรียนรู้ การเลียนแบบ การมีอำนาจเหนือการคุ้มครอง การเชื้อเพลิง การต่อสู้ การแข่งขัน การปรับตัว และการร่วมมือกัน เป็นต้น

ความสัมพันธ์ทางสังคมไม่ได้ถูกกำหนดให้มีลักษณะตายตัวตามแบบแผนทางวัฒนธรรมหรือตามลักษณะองค์กรทางสังคมดังที่เข้าใจกันมาแต่เดิม หากแต่แปรเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ บทบาทของบุคคล สถานที่ และกาลเวลาในปัจจุบันนักวิชาการให้ความสนใจปัจจัยเรื่องช่วงเวลาเข้ามาเกี่ยวข้องในการวิเคราะห์เครือข่ายสังคม เฟิร์ธ (อ้างใน พิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์, 2531, หน้า 345) นับเป็นบุคคลสำคัญของกลุ่มผู้บุกเบิก และความคิดใหม่ที่พยายามแสวงหาแนวทางศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคม โดยดึงเอาปัจจัยเรื่องเวลาเข้ามาเกี่ยวข้องกับการติดต่อสัมพันธ์กันทางสังคมหรือเรียกว่า เครือข่ายสังคม ในปัจจุบัน

พื้นฐานความสัมพันธ์ทางสังคมที่สำคัญ คือ การติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลกับบุคคลอื่น ๆ อย่างไรก็ตามการติดต่อสื่อสารอย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะเรียกว่าเป็นเครือข่ายสังคมได้ จำเป็นต้องมีองค์ประกอบอย่างอื่นด้วย ซึ่งได้แก่การปฏิสัมพันธ์และการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูล เครื่องใช้ไม้สอย อาหาร การบริการ ระหว่างบุคคลหรือกลุ่มบุคคล (พิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์, 2531, หน้า 347) ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันของบุคคลต่าง ๆ ที่อยู่ เครือข่ายสังคมนั้นเป็นความสัมพันธ์ในทุก ๆ ด้าน ที่บุคคลทั้งหมดในเครือข่ายสังคมมีต่อกัน ในด้านของระบบเศรษฐกิจ การแต่งงาน เครือญาติ การเมือง สุขภาพ อนามัย ส่วนพฤติกรรม ที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น ได้แก่ การไปมาหาสู่ เยี่ยมเยียนกัน การปรึกษาหารือกัน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น เครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่ง ๆ จึงเปรียบเสมือนสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลนั้น ๆ และขณะเดียวกันบุคคลนั้น ๆ ก็

เปรียบเสมือนส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมทางสังคมของบุคคลอื่น ๆ ในเครือข่าย ซึ่งมีผลกระทบต่อกิจกรรมของผู้อื่นเช่นกัน (พิมพัลย์ ปรีดาสวัสดิ์, 2531, หน้า 347, 355 และชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2533, หน้า 35) ได้เสนอถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมที่สามารถนำมาเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์เครือข่ายสังคมไว้ 4 ลักษณะด้วยกันคือ

ก. ความสัมพันธ์เชิงซ้อน

เครือข่ายสังคมของบุคคลหนึ่งประกอบด้วยบุคคลอื่นที่เรารู้จัก และมีสายสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ ในแง่ของบทบาทแล้ว บุคคลแต่ละคนมีบทบาทที่ต้องกระทำหลายบทบาทในชีวิตประจำวันในการมีบทบาทแต่ละบทบาทเขาได้พบปะรู้จักกับบุคคลอื่นที่มีบทบาทอย่างเดียวกัน และบางครั้งเขาก็ได้พบปะรู้จักกับบุคคลในการมีบทบาทอื่นๆ การที่บุคคลสองคนมีความสัมพันธ์กันเพียงบทบาทเดียว เรียกว่า มีความสัมพันธ์เชิงเดียว และการที่บุคคลสองคนที่มีความสัมพันธ์กันในหลายบทบาท เรียกว่า มีความสัมพันธ์เชิงซ้อน ซึ่งอธิบายได้ด้วยทฤษฎีบทบาท

ข. สิ่งที่มีการแลกเปลี่ยน

สิ่งของและน้ำใจที่มีการแลกเปลี่ยนระหว่างคนสองคนในการแสดงบทบาทแต่ละอย่าง สิ่งที่แลกเปลี่ยนกันนี้ ไม่เพียงแต่ขึ้นอยู่กับทัศนคติสังคมที่มีอยู่ในแต่ละบทบาท หากยังขึ้นอยู่กับบุคคลที่แสดงบทบาทนั้น จะตัดสินใจมีพฤติกรรมอย่างไร ทั้งนี้เพราะถึงแม้ว่าในแต่ละบทบาทจะมีทัศนคติและความคาดหวังกำหนดไว้ว่า ควรจะมีการแลกเปลี่ยนสิ่งใดบ้าง แต่ในทางปฏิบัติแล้วมิได้เป็นเช่นนั้นเสมอไป ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องแสดงให้เห็นว่า ในความสัมพันธ์กันตามบทบาทหนึ่ง ๆ นั้น คู่สัมพันธ์ได้มีการแลกเปลี่ยนสิ่งใดบ้าง ซึ่งไม่เพียงแต่ช่วยให้เข้าใจว่าบุคคลหนึ่งให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มีต่ออีกบุคคลหนึ่ง มากน้อยเพียงใดบ้าง แต่ยังช่วยให้เห็นว่าเขาได้รับประโยชน์ตอบแทนอะไรบ้าง จากความสัมพันธ์ดังกล่าว ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในเครือข่ายสังคมที่มีอยู่บนฐานของการแลกเปลี่ยน อาจเป็นไปตามทฤษฎีของการแลกเปลี่ยน

ค. ลักษณะของการให้และการรับ

การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างบุคคลสองบุคคล อาจมีลักษณะที่มีการให้และการรับที่สมดุลกัน หรืออาจจะมีการให้มากกว่าการรับ หรือในทางกลับกัน ลักษณะการให้และการรับดังกล่าวเป็นเครื่องชี้ประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า บุคคลแต่ละบุคคลให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์ที่มีต่อบุคคลอื่นมากน้อยเพียงใด และถ้ามีการให้และการรับในปริมาณที่เท่าเทียมกันก็แสดงว่าบุคคลที่มีความสัมพันธ์กันนั้นมีอำนาจและเกียรติภูมิในระดับที่เท่าเทียมกัน

รวมทั้งความสัมพันธ์ที่ได้มีการให้มากกว่าการรับ แสดงว่าผู้ที่ให้เป็นผู้มีอำนาจมากกว่าผู้รับ ลักษณะของการให้และการรับในความสัมพันธ์ของบุคคลเป็นเครื่องชี้อย่างหนึ่งถึงคุณภาพของความสัมพันธ์นั้น

ง. ความถี่และระยะเวลาที่ได้มีความสัมพันธ์กัน

เครือข่ายสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เพราะมีการรู้จักคนเพิ่มขึ้นในขณะที่ความสัมพันธ์ต่อคนที่รู้จักกันมานาน ๆ อาจค่อย ๆ เสื่อมไป การที่บุคคลได้พบปะกันบ่อยครั้ง อาจช่วยให้มีความรู้สึกผูกพันกันมาก ดังนั้นระยะเวลาที่รู้จักกันมาอาจเป็นเครื่องชี้ถึงคุณภาพของความสัมพันธ์ที่ดีกว่า เพราะเป็นเรื่องของระยะเวลาที่บุคคลได้ลงทุนไปในความสัมพันธ์กับผู้อื่น

ความสัมพันธ์ทางสังคม หมายถึง การติดต่อสื่อสารการแลกเปลี่ยนตลอดจนการเรียนรู้ของคนในชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อมอันมีผลต่อพฤติกรรมของคนในชุมชน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พนม ลิ้มอารีย์ (2520, อ้างใน ลลนา โสภะวันวัฒน์, หน้า 31) ได้แสดงแนวคิดเห็นเกี่ยวกับการเข้าร่วมกลุ่มลูกเสือชาวบ้านว่า การที่กลุ่มลูกเสือชาวบ้านมีคนมาสมัครเข้าเป็นสมาชิกเป็นจำนวนมากนั้น ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มสามารถมีการยึดเหนี่ยวได้สูงด้วยวิธีการจัดเกมส์หรือการปฏิสัมพันธ์กันรวมทั้งการเล่นสนุกอื่น ๆ ด้วยกันจึงเป็นสาเหตุให้สมาชิกพึงพอใจและยอมรับกลุ่มมากขึ้น

ในประเด็นเดียวกัน นิคม พรหมมา (2528) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่องภาวะผู้นำและกระบวนการกลุ่มในการพัฒนาชนบท ผลของการวิจัยพบว่าผู้นำตามธรรมชาติเป็นกลไกสำคัญในการทำให้เกิดการรวมกลุ่มเนื่องจากมีประสบการณ์ชีวิตมากมาย มีความคิดริเริ่ม มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล เสียสละ มีการประสานงานที่ดีและเงื่อนไขที่ทำให้กลุ่มดำเนินกิจกรรมคือ ปัญหาความต้องการของชุมชน การสื่อสารและการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ระหว่างสมาชิกกับผู้นำและชุมชน

สภาคทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา (2533) ได้ศึกษาถึงการดำรงอยู่ของชุมชน กระบวนการต่อสู้และการพัฒนา กรณีศึกษากลุ่มพัฒนาเขตจอมทอง ศูนย์สังคมพัฒนาเชียงใหม่ จากผลการศึกษาในประเด็นของการรวมกลุ่มของสตรีในกลุ่มออมทรัพย์นั้น พบว่าการรวมกลุ่มของสตรีมักจะเกิดขึ้นในหมู่บ้านที่ยากจนปานกลาง โดยการสนับสนุนของ

กลุ่มพ่อบ้าน มีความเชื่อมั่นในตัวเองมากขึ้นและยังสามารถคลี่คลายปัญหาเศรษฐกิจของครัวเรือนได้

สุมิตร สุจิตานนท์และคณะ (2535) ได้ศึกษาวิจัยการมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเอง กรณีศึกษากลุ่มเลี้ยงไหมบ้านนางาม ตำบลนางาม อำเภอหนองแสง จังหวัดอุดรธานี ได้ศึกษาผลกระทบต่อการครอบครัวยและบุคคลกับการมีส่วนร่วมในการเป็นสมาชิกปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ทำให้เกิดผลกระทบทั้งด้านดีและด้านไม่ดีต่อตนเองและครอบครัว ครอบครัวเสียแรงงานมาทำงานกลุ่ม ไม่มีเวลาทำงานช่วยครอบครัวได้อย่างเต็มที่ และคนในครอบครัวต้องรับภาระแทน ได้มีโอกาสศึกษาดูงานจากที่อื่น ทำให้รู้จักบุคคลอื่นมากขึ้น ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ความรู้กัน

พัชรินทร์ ลาภานันท์ (2536) ได้ศึกษาบทบาทด้านเศรษฐกิจในครัวเรือน และสถานภาพของสตรีในชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่าการมีบทบาทในการทำมาหากินเพื่อรายได้ในการสนับสนุนครอบครัวของสตรีในบทบาทนั้นเด่นชัด โดยในฐานะลูกผู้หญิงจะมีความรับผิดชอบโดยตรงต่อครอบครัว เมื่อแต่งงานแล้วผู้หญิงจะมีความรับผิดชอบโดยตรงต่อครอบครัว นอกจากนี้การพัฒนาเพื่อส่งเสริมบทบาททางเศรษฐกิจของสตรีในชนบทนั้น ทำให้สตรีต้องทำงานมากขึ้นหากแต่ไม่ได้สนับสนุนสถานภาพสตรีให้ดีขึ้นไปด้วย

ตำรวจ อดิสร (2538) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการรวมกลุ่มของสตรีกับการพัฒนาในชุมชนบท ผลการวิจัยพบว่าผลของการรวมกลุ่มสตรี สามารถแก้ปัญหาเศรษฐกิจ สามารถสร้างรายได้เพิ่มขึ้นแก่ครัวเรือน จากการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเพื่อจำหน่าย รวมทั้งรายได้จากการรับจ้างทำงานให้แก่กลุ่ม มีแหล่งเงินให้กู้ยืมบรรเทาความเดือดร้อนทางเศรษฐกิจให้แก่ครัวเรือนในระดับหนึ่งจากการออมทรัพย์ของกลุ่ม

ผ่องผิว หิรัญรังสิต (2539, หน้า 96) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่องการรวมกลุ่มสตรีในชนบทกรณีศึกษากลุ่มสตรีบ้านศรีดอนมูล ตำบลชมภู อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ โดยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพพบว่า การรวมกลุ่มสตรีในหมู่บ้านมีหลายกลุ่ม การรวมกลุ่มมีลักษณะที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และกลุ่มสตรีที่เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการแตกต่างกัน กลุ่มธรรมชาติสมาชิกจะมีความไว้วางใจ ช่วยเหลือเกื้อกูล มีการสื่อสารแลกเปลี่ยน ส่งผลให้กลุ่มมีการดำเนินกิจกรรมด้วยดี ส่วนกลุ่มที่ถูกจัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการนั้นสมาชิกเข้าร่วมกลุ่มด้วยความเกรงใจ มีการดำเนินกิจกรรมเป็นครั้งคราวตามวาระที่นัดประชุม ความสัมพันธ์ของกลุ่มจึงไม่เหนียวแน่นเท่ากลุ่มธรรมชาติ

สำหรับวรรณิ ดวงดีวีรัตน์ (2540, หน้า 165-166) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการปรับตัวของครอบครัวในชุมชนบท ในสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคม พบว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในสังคม ทำให้ชาวชุมชนและครอบครัวได้รับผลกระทบในด้านการผลิตและอาชีพ ทำให้ครอบครัวมีทางเลือกใหม่และมีโอกาสในการประกอบอาชีพที่หลากหลายมากขึ้นมีการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรช่วยเพิ่มรายได้ โดยสมาชิกในครอบครัวต่างช่วยกันทำงานหารายได้เข้ามาใช้จ่ายในครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นสตรี เพราะค่าครองชีพและค่าใช้จ่ายต่าง ๆ มีราคาสูงขึ้น การแลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตรที่เคยมีต่อกันในชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นระบบเงินตราแทน แรงงานในภาคเกษตรได้เปลี่ยนแปลงไปสู่แรงงานภาคอุตสาหกรรม โรงงาน และบริการ เกิดช่องว่างความสัมพันธ์ของชุมชนและครอบครัว พ่อแม่มีเวลาให้ครอบครัวน้อยลง เพราะต้องยุ่งกับการประกอบอาชีพทำให้สมาชิกในครอบครัวเห็นห่างกันมากขึ้นในส่วนของชุมชน ทำให้มีความสนใจในกิจกรรมของชุมชนน้อยลงหรือไม่ได้เต็มที่

กมลวรรณ มโนวงศ์ (2542) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรชุมชนในชนบทกรณีศึกษา บ้านยางเนิ้ง หมู่ 9 ตำบลบ้านแม อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าความสัมพันธ์ทางสังคมด้านความร่วมมือระหว่างกันของกลุ่มกิจกรรมมี 2 ลักษณะ คือ ความร่วมมือกันดำเนินการในแต่ละกลุ่มแม่บ้านเพื่อดำเนินกิจกรรมการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเพื่อใช้และจำหน่าย และความร่วมมือในการดำเนินงานด้านสาธารณะประโยชน์ของชุมชน เช่น งานพิธีกรรมต่าง ๆ งานประเพณี ความสัมพันธ์ทางด้านสังคม ด้านการแข่งขัน ไม่มีการแข่งขันกันระหว่างกลุ่มเพราะกลุ่มต่าง ๆ จัดตั้งขึ้นมีวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน ความสัมพันธ์ทางสังคมด้านความขัดแย้งระหว่างกลุ่มไม่มีให้เห็นเป็นรูปธรรม บางครั้งก็มีปัญหาบ้าง เช่น สงสัยการดำเนินงานของการดำเนินงานของคณะกรรมการกลุ่ม แต่เมื่อชี้แจงให้เข้าใจก็ไม่มีปัญหาเงื่อนไขที่ส่งผลต่อ รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรชุมชนขึ้นอยู่กับผู้นำ ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทในการดำเนินงานของกลุ่มติดต่อประสานงานระหว่างกลุ่ม ทำให้มีความสัมพันธ์ในลักษณะการร่วมมือ ความเป็นเครือญาติ

นเรศ สงเคราะห์สุข (2538, หน้า จ.) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวเขาเผ่าปากะยอ ในด้านระบบการผลิต ระบบคุณค่า และระบบความสัมพันธ์ ในมิติความสัมพันธ์ระหว่างเพศ ศึกษากรณี ชุมชนห้วยไม้ดำ ตำบลห้วยปูลิง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่าการที่ชุมชนถูกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านการผลิต ระบบคุณค่า และระบบความสัมพันธ์ ซึ่งมีผลกระทบต่อชุมชนเครือญาติและ

ครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบที่มีต่อความสัมพันธ์ หญิง ชาย ในลักษณะที่ฝ่ายหนึ่งได้เปรียบ อีกฝ่ายหนึ่งเริ่มเสียเปรียบ

กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดเรื่องกลุ่มและองค์กรชาวบ้าน การรวมกลุ่ม กระบวนการกลุ่ม แนวคิดการพัฒนาสตรี นโยบายพัฒนาสตรี แนวคิดการมีส่วนร่วม ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ไขปัญหาของตนเองและกลุ่ม และแนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน

กรอบแนวคิดในการวิจัย

